

DOĞU AKDENİZ'DE BİR OSMANLI LİMAN YERLEŞİMİ: GİLİNDİRE/AYDINCIK

An Ottoman Port Settlement in the Eastern Mediterranean: Gilindire/Aydıncık

Ayhan YALÇIN*

Özet

Bu araştırmada, Gilindire'nin Osmanlı öncesi tarihsel geçmişi özetlenip Osmanlı idaresi dönemindeki değişim ve dönüşümü sorgulanmaktadır. Araştırmada yararlanılan kaynaklar, arkeolojik araştırma eserleri, tarihsel dönemlere ait birinci elden kaynaklar, 19. yüzyıl gezginlerinin raporları ve arşiv kaynaklarıdır.

Gilindire, Demir Çağından bugüne, yani en azından 2700 yıldır güney Anadolu'da önemi bir liman yerleşimi olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu Selçuklu döneminden (13. yüzyıl) 20. yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadar askeri-siyasi-ticari faaliyetlerde kesintisiz sayılabilecek biçimde etkin bir yerleşim olmuştur.

Gilindire'nin özellikle Osmanlı döneminde Doğu Akdeniz ticari faaliyetleri içinde Kıbrıs Adası ile yoğun bir ilişkisi olmuştur. Ayrıca 16. yüzyılın özellikle sonlarında yerel pazar kurulan bir mevki vasfına da sahip olan Gilindire, limandaki kalesi harap olduğu için çevre kalelerden görevlendirilen sipahiler aracılığıyla korunmaya çalışılmıştır. Gilindire, 19. yüzyılın ortalarına kadar ticari-askeri faaliyetlerde önceki yüzyılda olduğu gibi etkinliğini sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında Adana-Mersin demiryolunun açılarak Mersin Limanı'nın önem kazanması, Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesi gibi nedenlerden dolayı Gilindire, bir iskele olarak önemini kaybetmiştir.

* Emekli Öğretim Görevlisi, Mersin, ayyalcin33@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8818-0517.

Makale Geliş Tarihi: 16.01.2025

• Makale Kabul Tarihi: 15.04.2025

Gilindire, idari anlamda Gülnar kazasına bağlı bir yer iken 1870'ten başlayarak Gülnar kazasının kaza merkezi haline gelmiştir. Özellikle 1877 yılından sonra burada yerel devlet kurumları kurulmaya başlanmıştır. Gülnar kazası merkezi kış mevsiminde Gilindire olurken yazları kaza merkezi fiilen Anay Pazarı olmuştur. Çünkü kaza yöneticileri yaz mevsiminde yaylalara taşınmaktadır. 1915'te, halkın talebi doğrultusunda, Gülnar kaza merkezi, Gilindire'den Anay Pazarı denilen mevkiye taşınmıştır. Bu süreç sonunda Gilindire bir nahiye merkezine dönüştürülmüş ve yerel idari merkez ve ticari liman olma karakterini tamamen kaybetmiştir.

Anahtar Sözcükler: Gilindire, İskele, Ticaret, Gülnar, Nüfus.

Abstract

In this research, the pre-Ottoman past of Gilindire is summarized and the changes during the Ottoman rule are examined. The sources used in the research are archaeological research studies, first-hand sources belonging to historical periods, reports of 19th century travelers and archive sources.

Gilindire has maintained its importance as a port settlement in Southern Anatolia from the Iron Age to the present, that is, for at least 2700 years. During the Anatolian Seljuk period (13th century) and the first quarter of the 20th century, it has been a continuously active settlement in military-political-commercial activities.

Gilindire's commercial activities in the Eastern Mediterranean, especially during the Ottoman period, have been in intense contact with the Island of Cyprus. In addition, Gilindire, which also had the quality of a local market establishment in the late 16th century, began to be protected by sipahis assigned from the surrounding castles because its castle in the harbor was in ruins. Gilindire continued its commercial-military activities as in the previous century until the mid-19th century. Gilindire lost its importance as a pier due to reasons such as the opening of the Adana-Mersin railway in the late 19th century, the importance of Mersin Port, and the capture of Cyprus by England.

While Gilindire was a place administratively affiliated with the Gülnar district, it became the district center of the Gülnar district starting from 1870. Especially after 1877, local state administrations

began to be established here. The Gülnar district center became the actual district center of Gilindire in the winter season and the Anay Pazarı in the summer. Because the districts were moved to the plateaus in the summer season. In 1915, upon the request of the public and signature, the Gülnar district center was moved from Gilindire to the location called Anay Pazarı. As a result of this process, Gilindire was transformed into a district and completely lost its character as a local administrative center and commercial port.

Keywords: Gilindire, Pier, Trade, Gülnar, Population.

Giriş

Yaklaşık MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Kilikya kıyılarında ticari bir liman olarak ortaya çıkan Gilindire, bu tarihten 20. yüzyıl başına kadar genellikle ticari liman yerleşimi olarak varlığını korurken, 1870'te Gülnar kazasının idari merkezi olmuştur.

Çalışmamızda, öncelikle eski çağlardan Osmanlı İmparatorluğu idaresine geçinceye (16. yüzyıla) kadarki siyasal geçmişi özetlenmiştir.

Birinci bölümde ilk olarak 16-17. yüzyıllarda Gilindire'nin siyasi, askeri, ekonomik ve ticari yaşantısı tasvir edilmektedir. İkinci olarak 18. yüzyılda ağırlıklı biçimde Gilindire'nin nüfus ve ticari durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Daha sonra, çalışmamızın asıl merkezini oluşturan, 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Gilindire'nin nüfus değişimleri, ticari ve idari değişim ve dönüşümleri incelenmektedir.

Son olarak, 19. yüzyıl ortasından itibaren 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar Gilindire'yi ziyaret eden seyyahların gözlem ve değerlendirmelerinden aktarımlar yapılarak Gilindire'nin genel görünümü tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Yakın zamana kadar Gilindire adıyla anılan yerleşim, Kelenderis adıyla MÖ 8. yüzyıl ortalarından itibaren kayıtlarda geçer¹. Yani Kelenderis'in, Fenikeliler

¹ Gilindire'nin Demir Çağı'ndan çok önce, en azından Geç Bronz Çağı'nda, Hitit İmparatorluğu döneminde de bir yerleşim olarak var olduğuna dair görüşler vardır. Mesela Richard H. Beal, Geç Bronz Çağı'ndaki Hitit limanı Ura'nın antik Kelenderis limanı olduğu görüşünü savunur (Richard H. Beal, "The Location of Cilician Ura", *Anatolian Studies* 42, 1992, s. 67). H. Craig Melchert ise, Hitit-Tarhuntassa arasındaki deniz sınırında olan Geç Bronz Çağı şehri Şaranduwa'nın antik Kelenderis'le aynı yer olduğunu ifade eder (H. Craig Melchert, "The Borders Of Tarhuntassa Revisited", *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, İstanbul 2007, s. 512). Bu görüşü, aynı zamanda Ali M. Dinçol, Belkıs Dinçol, Avia Taffet, Jak Yakar da savunur (Ali

tarafından demir çağında kurulduğu sanılsa da Levent Zoroğlu'nun antik yazarlara dayanarak belirttiğine göre, Samoslularca kurulmuştur². Daha sonra Klasik Dönem'de Kelenderis kenti, Attik-Delos Deniz Birliği'nin üyesi olarak vergi listesinde yer alır³. Kelenderis'te kentleşme, MÖ. 8. yüzyıldan Geç Antik Çağa (MS. 6. yüzyıl) kadar kesintisiz biçimde devam etmiştir⁴. MS. 7. yüzyıldan itibaren Arap-Bizans çatışmalarının egemen olduğu Kilikya bölgesi (ve dolayısıyla Kelenderis civarı), 9. ve 10. yüzyıllarda tekrar Bizans kontrolüne geçer. Kilikya, 11. yüzyıldan itibaren Ermenilerin eline geçmiştir⁵.

11-13. yüzyıllar arasındaki Haçlı seferleri sırasında Kilikya bölgesinde büyük ölçüde siyasi otorite karmaşası yaşanmıştır. Bu karmaşa içinde Gilindire de dâhil birçok kıyı şehri bazen Haçlılar, bazen Kilikya Küçük Ermeni Krallığı elinde kalmıştır. Bu bağlamda Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Alaeddin Keykubat döneminde (1220-1237), Antalya'yı fethetmiş olan Selçuklu komutanı Mubarizuddin Ertokuş Bey, diğer sahil kalelerini de fethetme yollarına çıkmıştır. Ertokuş Bey, Mağa, Aydos, Şenç, Anamur gibi kaleleri fethetmiştir⁶. Böylece, Gilindire Kalesi dâhil Manavgat, Anamur, Silifke, Maraş üzerinden Çukurova'ya kadar olan yerler fethedilmiş, Akdeniz'deki yerleşimler ve limanlar Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir⁷.

Anadolu Selçuklu Devleti 1243 Köseadağ Savaşı sonrası güç ve otoritesini kaybedip Moğol nüfuzu altına girince, birçok kıyı kalesi gibi Gilindire de yeniden Ermenilerin eline geçmiştir. Ancak çeşitli Türkmen toplulukları bölgeye akınlar düzenleyerek Ermeni beldelerini yağmalamışlardır. Bu bağlamda 1263 yılında da Karaman Bey, Isauria (İçel) ve Silifke bölgesine akınlar düzenlemiş Kral I. Hetum ile savaşmıştır⁸.

Türklerin eline geçme süreciyle birlikte kentin Kelenderis isminin yerini 'Gilindir', 'Gilindra' gibi farklı biçimler alır. Gilindire Kalesi'nin Karamanoğlu beyliğinin eline geçişi, Şikari'nin *Karamanname*'sine göre, Mecdüddin Mahmud Bey

M. Dinçol vd, "Die Grenzen von Tarhuntassa im Lichte Geographischer Beobachtungen", *Varia Anatolica* 13 2001, s.79-86).

² Levent Zoroğlu, *Kelenderis I*, Ankara (1994), s.21.

³ George E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları*, İstanbul 1997, s.159.

⁴ Levent Zoroğlu, "Kelenderis 1989 Yılı Kazısı", *12. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara (1991), s. 309-310.

⁵ Gökhan, İlyas, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki İlişkiler", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, (2012), s. 78.

⁶ İbni Bibi, *Selçukname*, (çev: M. N. Gençosman), Ankara 1941, s. 130-131.

⁷ Nermin Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 27, sayı:1, (2010), s. 245.

⁸ Ayşe Ayçiçek, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sayı:1, (2018), s.74.

devrindedir (saltanatı: 1300-1311): Karamanoğlu askerleri ve Mahmud Bey düşmanın üzerine yürüyünce Ermeniler kaçıp Gilindire Kalesine sığınır. Yedi gün savaştan sonra kâfırlar kaleyi bırakıp kaçarlardı. Mahmud Bey, kaleye asker bırakıp bir de dizdar (kale komutanı) tayin eder⁹. Bedreddin İbrahim Bey (saltanatı: 1321-1333) Karamanoğlu tahtına geçtiği zaman Gilindire'nin idaresini Bozdoğanlı Mehmed Bey'e verir¹⁰.

Karamanoğlu Kasım Bey (saltanatı: 1469-1483) döneminde 1482 yılında yaşanan önemli bir siyasi gelişme de Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerine sığınması olayıdır: Karamanoğlu Kasım Bey'le Cem Sultan, Konya'yı ele geçiremeyince Cem Sultan'ın Anadolu'da barınma imkânı kalmamıştır¹¹. Ak Liman'a gelirler. Buradan Frenk Ali Bey'i Rodos'a gönderirler ve Ali Bey Rodos'tan iki tane donanımlı gemi ve 400 Frenk askeri ile Gilindire'ye gelir. Burada, Gilindire'ye gelmiş olan Cem Sultan da Rodos'a gitmek üzere onlara katılır¹². Bu olaydan sonra Karamanoğlu Kasım Bey, Osmanlı sultanı II. Bayezid'den af dileyip kendisine İçel'den bir iktâ arazisi verilmesini ister. Kasım Bey'e Mut yakınlarındaki Hocandı yöresi verilir. Kasım Bey 1483 yılı Şubat ayında öldükten sonra İçel tamamen ve kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş olur¹³.

Gerek Anadolu Selçuklu, gerekse Karamanoğlu döneminde Gilindire'de yaşanan diğer siyasal, sosyal, ekonomik gelişmelerin neler olduğunu, elimizde bu konuda bir veri olmadığı için, bilemiyoruz. Ancak, Suraiya Faroqui'nin aktardığına göre, Gilindire Limanı, Müslüman öncesi zamandan beri işlevsiz vaziyette, boş durmaktaydı¹⁴.

I- Osmanlı Dönemi'nde Gilindire

A-16. ve 17. Yüzyıllarda Gilindire

Gilindire, 16. yüzyılda İçel sancağına bağlı Gülnar kazasının bir iskelesi ve pazar yeridir. Ancak “yarı kentsel bir olgu anlamında”¹⁵ bir *nefs* değildir. Zaten

⁹ Şikari, *Karamanname*, (haz: M. Sözen, N. Sakaoğlu), İstanbul 2005, s.135.

¹⁰ Şikari, *Karamanname*, s.230.

¹¹ Mahmut Şakiroğlu, “Cem Sultan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993), s.284.

¹² Şikari, *age*, s.243.

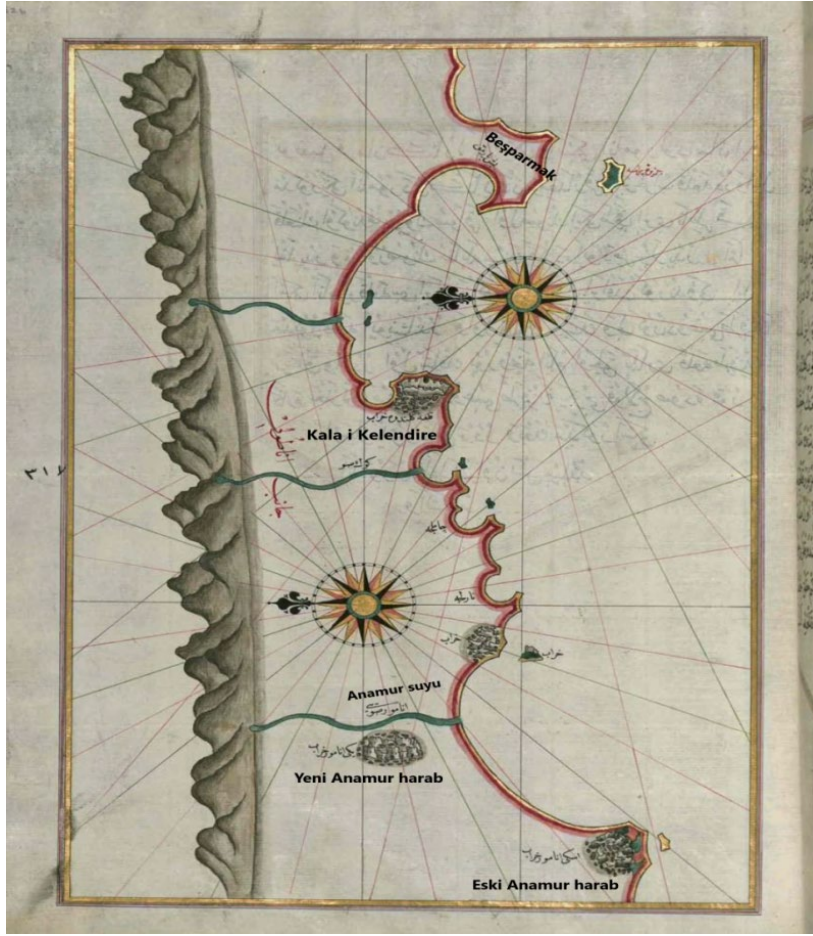
¹³ Şenol Çelik, “İçel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, (2000), s.451.

¹⁴ Suraiya Faroqui, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, (Çev. M. Eğilmez). *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 1, (1978), s.56.

¹⁵ Faroqui, Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar”, s.53.

tahrir kayıtlarında 16. yüzyılda Gülnar kazasının, kadı, idareci veya askeri amirlerin bulunduğu, *nefs* tanımına uyan kentsel bir merkezi bulunmamaktadır.

Gülnar kazasında bir iskele ve kale olan Gilindire hakkında Osmanlı idaresine geçmesi sonrasında en net bilgiler, 16. yüzyıl başlarındaki kaynaklarda görülebilmektedir. Bu bağlamda, 16. yüzyıl başlarında Korikos, Lamos, Seki ile birlikte Gilindire Kalesi de harabe halindedir¹⁶. Piri Reis'in haritası (Şekil I) ve anlatımı sayesinde 1513 yılında Gilindire Kalesi ile çevresinin bu durumunu teyit eden ve tasvir eden bilgiye sahibiz:

Şekil I: Piri Reis'in Çizimi ile Gilindire ve Çevresi (*Kitab-ı Bahriye, Orijinal metin*).

¹⁶ Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994, s.197.

“Kelendere gündeğüsüne karşı, deniz kenarında, bir burnun üzerinde, harap bir kaledir. Kale hakkında şöyle bir hikâye vardır: Kıbrıs'tan birçok Venedik kâfiri tüccar kıyafeti ile bir gemiye sabun koyup getirmişler. Cuma günü bu sabun sandıklarını kalenin kapısı önüne yığmışlar. Halk Cuma namazına gitmek isteyince sabunları kapıdan kaldırmaya başlamışlar. Fakat sandıkların çokluğu dolayısıyla, bırakıp Cuma namazına girmişler. Halk böyle gafillik edince fırsattan faydalanıp kaleyi almışlar. O vakitten beri kale haraptır. Bur ve bârûsu tamam durur. Kalenin önünde bir küçük limancık vardır. Küçük gemiler sürebilirler”¹⁷.

Piri Reis'in anlatımından, bu sırada Gilindire Limanı'nda yaşayan Müslüman halkın da olduğu anlaşılmaktadır. Gilindire'nin doğal bir liman ve yakınında bir su kaynağı olmasından dolayı “Akdeniz'de seyreden Müslüman gemilerin buraya geldikleri, fakat kâfirlerin gemilerince yağmalandıkları bilinmektedir”¹⁸. 16. yüzyıl başlarından itibaren, yöredeki kaya mezarları olan mağaralar, depo olarak kullanılmaktadır ve Gilindire'de yalnızca bir iskele değil, aynı zamanda bir pazar yeri bulunmaktadır. Mal sahipleri, mağaraları kullanabilmek için sipahiye bir ücret ödemektedirler. Ancak burada gümrük vergisi olarak elde edilen gelire ait bilgi yoktur¹⁹. “Gilindire'deki depolardan yalnızca 1584 senesindeki tahrirde söz edildiğine göre, kullananların sayısında bir artış olması, limandaki ticari faaliyetin veya pazarın belli bir düzeye ulaşmasından sonra, bu mağaraların gelir kaynağı olarak kullanılmış olması mümkündür”²⁰. Şenol Çelik'in aktardığına göre, 1518 yılında İçel'de üç liman faal durumdadır. Bu limanlar, Anamur, Seki Kalesi ve Gilindire limanları olup 4000 akça gümrük resmine sahiptirler. 1555 yılına gelindiğinde sancaktaki limanların toplam sayısı 6, gümrük resmi toplamı ise 52500 akçaya ulaşır ve bu tarihte Gilindire Limanı 1000 akça gümrük resmine sahiptir²¹. 1584 yılına gelindiğinde ise Anamur, Gelindire, Seki ve Beşparmak limanları 4000 akçalık gümrüğe sahiplerdir²². Gilindire limanında, 1584 senesi tahrir kayıtlarına göre, limanı kullananların sayısında bir artış olmuştur. Limandaki ticari faaliyetin veya pazarın belli bir düzeye ulaşması sonrasında, bu mağaralar gelir kaynağı olarak kullanılmış olabilirler²³.

İçel limanlarının geneli gibi, 16. yüzyılda, özellikle Kıbrıs'ın fetih sürecinde ve fetihten sonra, Gilindire Limanı'nın da temel işlevi İstanbul'a zahire sevkıyatı,

¹⁷ Piri Reis, *Kitab ı Bahriye*, C 2, (haz: Yavuz Senemoğlu), İstanbul 1973, s.266.

¹⁸ Ş. Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, s.197.

¹⁹ S. Faroqhi, *agm*, s.56.

²⁰ S. Faroqhi, *agm*, s.56.

²¹ Gilindire adı, 1530 yılına ait 387 Numaralı Muhasebe i Vilayet i Karaman ve Rum Defteri'nde (sayfa 301) Manyan'a tabi perakende Hacı Bahaeddinli başlığı altında, Gilindire'ye tâbi Sakız ve Şeyh Umur köyleri kayıtlıdır.

²² Ş. Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında...*, s.339-340.

²³ S. Faroqhi, *agm*, s.56.

gemilerin su ihtiyacının giderilmesi, Kıbrıs Adası'na askeri amaçlı gidiş gelişler ve zahire taşımacılığıdır²⁴.

Gerek limana gelen Osmanlı zahire gemilerine ve gerekse bizzat limana yapılan Avrupalı korsanların saldırılarına karşı koruma tedbirleri alınmıştır.

“1590 yılında, Gilindire Kalesi'nin tamiri ve limanın korunması için kaleye toprakların konulması düşünülmüş, bu iş için 4 yük akçe (malîyet) tahmin edilmiştir. Böylece gemiler limana rahatça gelecek ve buradan Kıbrıs'a nakledilen zahire kesintiye uğramayacaktır. Ancak Akçe Kale ile Mamuriyye Kalesi'nin tamir edilip ticaretin özellikle Akliman'da yoğunlaşması sebeplerinden olacak ki, daha sonradan Gelindire Kalesi'nin tamir edilmediği anlaşılmaktadır... Kalenin ve etrafının eskiden olduğu gibi İçel sipahilerince muhafazası istenmiştir”²⁵

17. yüzyıl boyunca Kıbrıs Adası'yla ticari ve askeri gidiş gelişlerde İçel iskelelerinin durumunda, belirgin bir değişiklik olmamıştır. Ancak diğer İçel iskeleleri bu faaliyetlerde çok daha geri planda kalırken Akliman, Kıbrıs adasıyla bağlantının ana iskelesi olmaya devam etmiştir²⁶. Bunun en önemli kanıtı, Ensar

²⁴ Ş. Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında...*, s.338.

²⁵ Ş. Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında...*, s. 338-340. Şenol Çelik'in aktardığı bilginin kaynağı, Hicri 19-11-1003 (Miladi 26 Temmuz 1595) tarihli mühimme defterdir (BO.A. A. {DVNSMHH.d. no: 73/571} . Hükümde özetle şöyle buyrulmaktadır: “Kıbrıs Beylerbeyine hüküm ki: İçel Sancağında bulunan Gilindire adlı mevzi Karaman vilayetinin iskelesi olup yakınında Göksu adında ırmak yerleşimden uzak olmakla çoğu kâfir gemileri civarlarda gizlenip iskeleye gelen tüccar gemilerinin çoğunu alıp, gelip gidene tecavüz ve Müslümanları esir etmekte. O yakaya daima İçel sipahi beyleri gelmişken geçen yıl İçel sipahileri sefere gittiklerinden korunamamış, nice gemiler tecavüze uğramıştır. Sefere gitmeyen alçak tımarlı (sipahilerden) 40 nefer kimseye Hasan adlı sipahi komutan tayin olunarak korunması”.

Aynı tarih ve numaralı defterin 572 numaralı (BO.A. A. {DVNSMHH.d. no: 73/572} diğer hükmün özeti ise: “Kıbrıs beylerbeyine hüküm ki: İçel sancağında Gelender (=Gilindire) aldı yer Karaman vilayetinin iskelesi olup yakınındaki Göksu adlı ırmak yerleşimden uzak olmakla su almaya gelen Hristiyan gemilerinden adı geçen iskeleye gelen tüccar gemilerine ve yöre ahalisine zarar verdiğinden ve öteden beri buraları İçel sipahileri korurken sipahilerin geçen yıl sefere gitmelerinden korumasız kaldığı ve korunmaz ise gemiler gelmesi mümkün olmayacağını mektup gönderip arz ettiğinden bu sipahilerden 2000, 2500 ve 3000 akçe tımarlı (sipahilerden) 60 nefer sipahi tayin edip bunlara arz ettiğin 11000 akçeli sipahilerden Hüseyin'i başbuğ tayin edip gece ve gündüz yörenin korunmasında olmak üzere her birinin isimleri ve baş köyleri ve tımarlarının miktarını kayıt edip gönderesin (Başbuğ tayin edilen sipahinin ismi aynı hükümde hem Hasan ve hem Hüseyin olarak yazılmıştır ve (571) numaralı hükümde yine Hasan yazılmıştır).

Şenol Çelik ve Suraiya Faroqhi'nin Gilindire iskelesine ait bilgilerinin en temel ve resmi kaynakları: BO.A. TT.d. no: 272 ve TK.KK.A. TD. No: 128'dir.

²⁶ Ensar Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret”, *Cedrus*, I, (2013), s. 304.

Köse'nin de vurguladığı üzere, 1671'de İçel'den geçen Evliya Çelebi'nin Akliman hakkındaki aktarımlarıdır²⁷.

B- 18. Yüzyılda Gilindire

18. yüzyılın hemen başında, Gilindire hakkında bilgi veren ilk kaynak, Hicri 1114 (Miladi 1702) tarihli Hâne-i Avarız Defteri'dir. Bu defterde Gilindire, Gülnar kazasına bağlı bir köy olarak kayıtlıdır. Bu kayda göre Gilindire köyünde *mücerred* veya *hâne* notu düşülmeden (27 reaya nefer, 1 imam nefer) toplam 28 kişi kayıtlıdır²⁸. Her neferi 5 kişilik bir hane kabul edilirse, Gilindire köyünün toplam nüfusunun (kadın ve çocuklarla birlikte) yaklaşık 140 kişi civarında olması beklenir.

18. yüzyılda Akliman, yine Kıbrıs'la İçel Sancağı arasındaki deniz taşımacılığı yapılan ana limandır. Ancak 18. Yüzyıl Kıbrıs-İçel ticaretine ilişkin kayıtlara geçen olaylar, genellikle askeri-lojistik mahiyetteki olaylardır²⁹. Ensar Köse'nin araştırmasına göre bu yüzyılda Kıbrıs-İçel deniz ticaretinin nasıl seyrettiğine ilişkin arşiv kaynakları da bilgi vermemektedir. Bilinen nokta ise, İçel sahillerindeki limanlar ayrı bir *mukataa* olarak yönetilmekte ve *mâlikâne* şeklinde ayandan kişilere verilmekte olduğudur. İçel'deki büyük küçük tüm iskeleler, *Selendi ve Tevabii İskele Gümrüğü Mukataası* adı altında düzenlenmiştir. Bu nedenle iskelelerde küçük çapta deniz ticaretinin devam ettiği düşünülebilir³⁰.

Ensar Köse'nin bir başka araştırmasında, 18. yüzyılın en azından ilk yarısında, doğrudan Gilindire iskelesinde olduğu kesin biçimde söylenemese de İçel-Antalya sahillerine ithal olarak dokunmuş kumaşların getirildiği belirtilir. Bu kumaşların deniz yoluyla değil, karayoluyla Halep kaynaklı olduğu vurgulanır. Aynı araştırmaya göre, Akdeniz limanlarına dışarıdan giriş yapan ürünlerden biri

²⁷ Evliya Çelebi, Seyahatname'de. Gilindire iskelesinin 17. yüzyılda işlevi ve burada yaşanan diğer siyasal, sosyal, ekonomik vb gelişmeler hakkında elimizde, şimdilik maalesef ayrıntılı ve bol miktarda veri bulunmamaktadır. Bu dönemin en önemli kaynağı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sidir. Seyahatname'de de seyyahın gittiği güzergâh üzerinde olmadığı için Gilindire iskelesi hakkında bir bilgi yer almaz. Seyyahın detaylı bilgi verdiği en önemli iki iskele, Anamur ve Akliman'dır. Evliya Çelebi Akliman hakkında bazı bilgileri verir: Kaleyi II. Selim devrinde Lala Mustafa Paşa'nın tamir ettirdiğini, büyük bir gümrük olduğunu; kale içinde bir mahalle ve 200 hane ev ve 40 dükkân bulunduğunu belirtir. Çok cesur bir kale ahalisi yaşadığını; kale dışında depo görevi gören mahzenlerin var olduğunu ve her an limanda her an gemilerin mevcut olduğunu aktarır (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap C. I, (haz: Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2010, s.345).

²⁸ BOA.KK.d. no 2808, 14.

²⁹ Ensar Köse, "17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII-2, (2022), s.529.

³⁰ E. Köse, "17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti", s.530.

kahvedir. İçel limanlarından ihraç edilen en temel mallar ise kesinlikle hayvansal ürünlerdir. Bunların belli başlıları, yün, keçi kılı, tereyağı ve ham deridir. Ayrıca pamuk ve üzüm de ihraç edilmektedir³¹.

C-19. Yüzyılda Gilindire

C.I-Gilindire’de İdari Yapı Değişiklikleri

Tanzimat’ın uygulandığı tüm sancaklarda idari yapı ve işleyiş, Mart 1842 tarihli idari düzenlemelere göre şekillenmiştir³². Bu doğrultuda İçel sancağının bir kazası olan Gülnar’da da kaza müdürlüğü ve kaza idare meclisinin oluşturulması gerekmiştir. Ancak bu tarihten önce hazırlanan Gülnar nüfus defterlerine baktığımızda, en azından 1842’ye kadar Gülnar’ın bir idari merkezinin olmadığını, sadece Bozağaç köyünde, (genellikle yerel idari birimin yöneticiliğini de üstlenmiş olan) bir âyan kaydının olduğunu görmekteyiz³³.

1842 yılı sonrası yeni idare biçiminin kaza müdürüne ait kayıt, 1845 yılı Gülnar kazası Bozağaç bölgesi temettuat defterinde görülmektedir³⁴. Kazalardaki bu idare tarzı, 1864 Vilayet Nizamnamesi yayınlanıp, nizamnamenin uygulama genelgesinin, 1867’de yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir³⁵. Bu tarihlerde oluşan idari değişimle kaza müdürlerinin yerini kaymakamlar almıştır. Bu değişimin Gülnar’daki yansıması, vilayet salnamelerinden görülebilmektedir. O yıllarda Konya vilayetine bağlı olan İçel sancağının Gülnar kazasında, Hicri 1285 (Miladi 1868/1869) yılında kaymakam, naib, müftü, mal ve tahrirat müdüründen

³¹ E. Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında... s.307-308.

³² Musa Çadircı, “Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1985, s. 241.

³³ BOA.NFS.d. no: 3663, s.1. Bu deftere göre, Gülnar’da Hicri 1247 (Miladi 1831-1832) yılında henüz modern kaza örgütlenmesi ve nefis niteliğinde bir kaza merkezi yoktur. 1. sayfada Bozağaç köyünde ilk sırada kaza ayanı olan Mustafa kayıtlıdır. Âyanlar, en basit anlamda halk ile devlet arasındaki işleri yürütme temel işlevine sahip yerel ileri gelenlerdir.

17 Temmuz 1831 (Hicri 06-02-1247) yılına ait 3645 numaralı nüfus defterinde 4. sayfada Bozağaç köyü nüfus kaydında 1. sırada, “kaza ayanı sarı sakallı 40 yaşında Mustafa ağa” kaydı var (BOA.NFS.d. no: 3645, s. 4).

1838-1839 (H 1254) yılına ait 3664 numaralı nüfus defterinde de Gülnar kazasının nefis anlamında bir merkezi hâlâ yoktur. Defterin Bozağaç köyü nüfus kaydında 1. sırada, “ayan Yodamsız oğlu Mustafa” kaydı bulunmaktadır (BOA.NFS.d. no: 3664, s. 2).

³⁴ BOA. ML.VRD.TMT. no: 10050.

³⁵ M. Çadircı, “Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, s.241. “Gülnar kaza merkezinin Anay Pazarı’na taşınmasını talep eden 16 Eylül 1908 tarihli bir dilekçede (BOA. DH.MUİ.102.4.11) 20 yıl öncesine kadar Gülnar kaza merkezinin zaten Anay Pazarı olduğu iddiasına yer verilmesi, Gilindire’nin resmen kaza merkezi yapılmadan önce, yani 1870 öncesinde Anay Pazarı’nın kaza müdürünün barındığı yer olabileceğini düşündürmektedir.

oluşan kaza idarecileri kadrosu ve kaza idare meclisi ile dava meclisi mevcuttur³⁶. Yeni idari yapılanma sonrası 1869/1870 (Hicri 1286) yılında Gülnar kazasının idare merkezinin Gilindire olduğu görülmektedir³⁷. İçel sancağının 1870'te Adana vilayetine bağlanması ardından Gilindire, 1915 yılına kadar Gülnar kaza merkezi olmaya devam etmiştir.

Bu duruma rağmen, kaza idarecileri eskiden beri yaz mevsiminde yaylaya taşınmaktadır. İdarenin yazın-kışın yayla-sahil arasında taşınması uygulaması, 1289 yılı (Miladi 1872-1873) salnamesinde şöyle tarif edilmiştir: “Gülnar Kazası kaymakamlık merkezi yaz mevsiminde Anay Pazarı ve kışın Gilindire iskelesidir”³⁸. Kaza idaresinin mevsimlere göre farklı mevkilere taşınması uygulamasından dolayı bundan ahalinin ve hükümetin duyduğu rahatsızlık nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilmesi emredilmektedir. Bu bağlamda, 1881-1884 yılları arasında Adana Vilayeti, Dahiliye Nezareti ile hükümet arasında, Gülnar kaza merkezinin, gelişme ve bayındırlaşmaya uygun olduğu için Gilindire’de sabitlenmesi, taşınmamasını emreden yazışmalar yapılmıştır³⁹. Dâhiliye Nezareti ile Adana Vilayeti arasında bu konudaki yazışmalar 1887 yılı Mart-Mayıs ayları arasında da devam etmiş ve Dahiliye Nezareti Gülnar kaza merkezinin Gilindire’de bulundurulması hükmünü Adana’ya bildirilmiştir⁴⁰. Ancak bu alışkanlık devam etmiş olmalı ki 27 Haziran 1894 tarihli Gülnar ahalisinden Dâhiliye Nezaretine şikâyet dilekçesi verilmiş ve bunun üzerine Dâhiliye Nezaretince Adana Vilayetine bu şikâyetin gereğince inceleme yapılması emredilmiştir⁴¹.

Gülnar kaza merkezi 1915 yılına kadar Gilindire olmaya devam etmiştir. Ancak 1908-1915 tarihleri arasında yapılan yazışmalarda Gülnar halkı “Gilindire kasabasının Gülnar kazasının bir ucunda bulunması ve halkın dertlerini hükümete iletmede pek fazla zorluk çekmesinden dolayı kaza merkezinin Anay Pazarı’na taşınmasını” talep etmiştir⁴². Bu talepler Adana Vilayetini o kadar bıktırmış olmalı

³⁶ KVS, 1285, s.52.

³⁷ KVS, 1286, s.127.

³⁸ AVS, 1289, s.110.

³⁹ BOA.ŞD.2743.10.1-5

⁴⁰ BOA.DH.MKT.1406.94 ve BOA.DH.MKT.1422.84.

⁴¹ BOA.DH.MKT.260.11.1-2.

⁴² Kaza merkezinin Anay Pazarına taşınması konusunda o kadar fazla dilekçe var: Mesela 31 Ocak 1909 tarihli ve bir çok köy muhtarı, imamı ve köy sakininin imzaladığı uzun bir dilekçe bulunmaktadır. Dilekçede Gilindire’nin kendilerine uzak olduğu ve sıkıntı yarattığı, kaza merkezinin Anay Pazarı’na alınmasını talep ediliyor (BOA.DH.MUİ.102.4.11). Bu taleplerin diğer bir örneği, 16 Eylül 1908 tarihinde Mut’tan sadrazamlık makamına telgrafla gönderilen bir dilekçedir. Kayserilioğlu Ali ve Gilindire’den Ahmet Efendioğlu İbrahim’in gönderdiği dilekçede, hükümet merkezinin son 20 yıldır bulunduğu Gilindire’den alınarak bayındırlaşmaya gelişmeye uygun olan ve eskiden beri hükümet merkezliği yapmış olan Anay Pazarı’na

ki Adana Vilayet Meclisi bu talepleri uygun bulmuş ve Gilindire’de bir nahiye kurulması kararıyla talep, Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Bu arada kaza merkezinin Gilindire’den Anay Pazarı’na naklinin sakıncası olup olmadığı Harbiye Nezaretinden de sorulmuştur. Bunun yanında, Anay Pazarı’nda henüz bir hükümet konağı inşa edilmediği için şimdilik ertelenmesi talebi de olmuştur⁴³. Nihayet hükümetçe taşınma talebi kabul edilerek kaza merkezi Anay Pazarı’na taşınmıştır⁴⁴. Bu kararı kesinleştiren irade i seniye 9 Ocak 1915 tarihli⁴⁵. Aynı kararlarla Gilindire kasabasında üçüncü sınıf bir nahiye kurulmasına da onay verilmiştir⁴⁶. Böylece Gilindire kasabası 21 Ocak 1915 tarihinden itibaren Gülnar kazasına bağlı bir nahiye merkezi haline getirilmiştir.

Türkiye’de bazı yerel kamu hizmetlerinin yapılabilmesi için bizzat hizmet üreten kuruluşlar olarak belediyelerin kurulması çalışmaları Tanzimat döneminde başlar. Diğer bir deyimle 1855’ten önce ülkede belediye kavramı yoktur⁴⁷. Tanzimat döneminde genel anlamda belediyelerin kurulma nedeni, beledi hizmetlerin iyi yürütülememesidir. 19. yüzyılda Avrupa ile artan ticari ilişkilerin liman şehirlerinde karantina, konaklama, ulaşım, temizlik hizmetlerini gerektirmesi ile yabancıların beledi hizmetlerin aksamasından dolayı şikâyetleri⁴⁸

nakledilmesi istenilmektedir (BOA.DH.MKT.2621.45.1-2). Diğer bir örnek de 18 Haziran 1912 tarihinde imzalanarak gönderilen Zeyne köyünden Ahmet oğlu İbrahim ve Bozağaç’tan Hasan beyzade Mahmut’un, kazanın nakline dair kararın uygulanmasını talep eden dilekçesidir (BOA.ŞD.2142.5.3)

⁴³ BOA. DH.İD.156.13.1-46.

⁴⁴ Gülnar kazasının Gilindire’den Anay Pazarı’na taşınmasına ilişkin gerekçe ve taşınmanın öyküsü Zeki Teoman tarafından şu şekilde anlatılır: “9 Mart 1912 günü İngiliz bandıralı bir Yunan savaş gemisi Gilindire limanını topa tutar. Kentin kuzeydoğusundaki Büyük Alan’da otlayan sürüleri alıp götürürler. Olay, kentte korku ve kuşku yaratır. Yetkililer ilçe yönetimini, önce Hacıbahattin Köyü’ne, 1914’te Şeyhomer Köyü’ne taşırlar. Savaş korkusu ve göçebelik durumu, Silifke Sancağı’yla Adana Valiliği’ne bildirilmiştir. İlçe yönetimi, 1915 Mayıs’ında Bozağaç Köyü’ne getirilir. İlçenin kaymakamı, bu göçebelikten bıkmış, görevini bırakıp İstanbul’a kaçmış; ilçe başsız kalmıştır... İlçe yönetimi 1916 yılı ilkbaharından itibaren Hanaypazarı’nda konaklamasını saptar. Hanay, büyük demektir. Hanaypazarı o zaman böğürtlen ve tesbih çalılarıyla, çevresi de çam ormanlarıyla kaplı üç tepe arası bir düzlüktedir. 50 yıldan önce yörüklerin Arayurt ve İrmasan Yaylaları’nda kurdukları Hanaypazarı, 30 yıldan beri burada kurulmaktadır. Çünkü burası hem ilçenin ortası, hem Silifke’ye yakındır. Her tür üretilen alışveriş burada daha kolay yapılmaktadır. 27 Mayıs 1916’da ilçe yöneticileri, Hanaypazarı’na geldiler. Kaymakamlık çadırını şimdiki çarşının ortasına kurdular. Dolayına da diğer dairelerin çadırları kuruldu. O günün anısı olarak dualarla bir de çınar dikildi. Çukurasma, Tozkovan, Delikkaya Köyleri memurlara kirasız ev sağladılar. Birer de irisinden gelip gitmek için eşek buldular. O yıl pazar, haziran başında sergilendi. 30 ağustosta Silifke’den, 16 Kasım’da Adana’dan, ilçe merkezinin Hanaypazarı’nda kurulması için (olur) emri geldi. Haber hemen köylere yayıldı” (aktaran: F. Saadet Bilir; *Merv’den Anay Pazarı’na Gülnar*, İstanbul, 2003, 38).

⁴⁵ İDH. 1512.25.1

⁴⁶ BOA. DH.İD.222.11.1-6 ve BOA. DH.MUİ.102.4.01-13.

⁴⁷ S. Tümerkan, *Türkiye’de Belediyeler*, s.6.

⁴⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara, 1974 s.107-109.

ve kentlerin büyümesinin yeni belediye örgütlenme ihtiyacını dayatması da⁴⁹ belediyelerin kurulma nedenlerindendir. Tanzimat döneminde taşrada belediyelerin kurulması 1864 Vilayet Nizamnamesi ve özellikle 1877 Vilayet Belediyeleri Kanunu ile olmuştur⁵⁰. Bu mevzuat doğrultusunda Gülnar kazasının merkezi olan Gilindire’de belediye örgütlenmesi daha 1877 yılında görülmektedir. “Belediye heyeti” adı altında görülen bu örgütlenmenin üyeleri, bir belediye reisi, 4 seçilmiş üye, bir kâtip ve sandık eminden oluşan 2 atanmış üyeden ibarettir⁵¹. 1902 yılına gelindiğinde belediye dairesi adı altındaki örgütlenme, yine bir reis, biri gayrimüslim olmak üzere 6 üyeden oluşmaktadır⁵². Bu durumda ilk belediye örgütlenmesi, bir hizmet üretme ve uygulama kurumu kadrosuna sahip olmaktan uzak görünmektedir.

Gilindire’de 1883-84 yılında diğer yerel devlet örgütleri olarak mal müdürlüğü, nüfus idaresi, telgraf ve posta idaresi, gümrük idaresi, orman idaresi, bidayet mahkemesi ve ayrıca (tütün) reji idaresi, Duyun-u Umumiye idaresi, banka şubesi, bulunmaktadır⁵³. 1902 yılına gelindiğinde kaza merkezinde aynı kurumların varlığının sürdüğü görülmektedir⁵⁴.

C.II-Gilindire’de Nüfus Yapısındaki Değişimler

19. yüzyıl başlarında Gilindire’nin nüfus durumu hakkında bilgi verebilecek kaynaklar maalesef yoktur. 1831-1839 yıllarına ait, yukarıda hakkında bilgi verilmiş olan Gülnar kazası nüfus defterlerinde, sayfalarda görünürde bir eksik bulunmamasına rağmen, Gilindire’de yaşayanların nüfus kaydı bulunmamaktadır. Bu durumda, İçel’in Zeyne, Anamur veya Silifke kazalarında olduğu gibi Gülnar kazasındaki gayrimüslimlerin de ayrı bir deftere kaydedildiği, ancak diğer kazaların gayrimüslim defterleri arşivde mevcutken, bu defterin kaybolduğu akla gelmektedir. Ayrıca Osmanlı arşivinde Gülnar kazasına ait 1845 yılında düzenlenmiş üç adet temettuat defteri vardır. Kaza müdürünün kaydının olduğu ve Gilindire’yi de kapsayan Bozağaç bölgesi defterinin Bozağaç köyü dışındaki kısmı eksiktir. Bu nedenle Gilindire’nin müslim/gayrimüslim vergi mükellefi kayıtlarına ulaşılammaktadır. Gilindire’nin hiç olmazsa 1830’lu yıllara ait nüfusu

⁴⁹ Stanford Shaw; Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, İstanbul 1983, s.126.

⁵⁰ İ. Ortaylı, *Tanzimattan Sonra...* s.163.

⁵¹ *AVS 1293*, s. 121. Salnameye göre Gilindire’deki Gülnar kazasının ilk belediye dairesi üyeleri: Reis Mehmet Kâhya, Halil Kâhya, (başka bir (Mehmet Kâhya), Ali Ağa, İshak Ağa, kâtip Mehmet Efendi, sandık emini Ahmet Ali Efendi’dir.

⁵² *AVS 1320*, s. 219.

⁵³ *AVS 1308*, s. 129-132.

⁵⁴ *AVS 1320*, s. 220.

hakkında bir fikir sahibi olmak için 1835'te hükümete sunulan, araştırmamızın *Gilindire Limanı ve Ticaret* bölümünde hakkında detaylı bilgi verilen İçel Sancağı İskele Gümrüğü Defteri'ne başvurarak bağlayıcı olmasa da bir fikir edinilebilir.

Söz konusu deftere göre Gilindire'ye ticaret yapmak için gelen 88 tüccar vardır ve bu tüccarların 63'ü Kıbrıslıdır. Bunlardan 15'i Kıbrıslı gayrimüslimdir⁵⁵. Bu tüccarlara liman yükleme/boşaltma vb hizmetleri veren 15-20 adamın daha olduğunu hesaba katarsak, Gilindire'de diğer aile fertleri hariç toplam en az 100-150 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Bu arada Köse'nin aktardığına göre gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğu etnik köken olarak Rum, az bir kısmı da Ermeni'dir⁵⁶. Mevcut veriler, Gilindire köyünün 1702 yılındaki Müslüman nüfusunun, 1834'te, iskelede gelişen ticari hareketlilik ile ne kadar değiştiğini gözler önüne sermektedir. Artık nüfusu oluşturan ana kitle, liman hizmeti ve ticari faaliyette bulunanlardan oluşmaktadır. Yani mevcut nüfusun yerini Kıbrıs kökenli Müslüman ve az miktarda (% 13-14 arası) gayrimüslim tüccar ağırlıklı nüfus almıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Gilindire'deki nüfus yapısı hakkında ise Adana Vilayet Salnamesi verileri, gezginlerin ve o yıllarda yayınlanan ansiklopedik kaynakların verdiği bilgiler esas alınmıştır. 1299 AVS'ne göre 1882-1883 yılında Gülnar kazası genelinde toplam 30 hanede 60 Hristiyan yaşamaktadır⁵⁷. Duyunu Umumiye görevlisi Vital Cuinet'e göre 1890 yılı civarında Gilindire nüfusu yalnızca 210 kişidir ve neredeyse tamamı Kıbrıs ve Ala(n)ya'dan göç etmiş Rumlardır⁵⁸. Ali Cevat da 1898/1899'da yayınlanan eserinde Gilindire nüfusunun 250 kişi kadar olduğunu ve Kıbrıs/Alanya'dan buraya göç ettiklerini belirtir. Cuinet'ten 20 yıl kadar sonra, 1910 yılında Gilindire'ye uğrayan gazeteci Ahmet Şerif ise doğrudan Gilindire nüfus miktarını vermese de kasabada 300 evden fazla olmayan, İslam ve Hristiyanlardan meydana gelen bir nüfus barındığını; Rum nüfusun daha kalabalık olduğunu vurgulamaktadır⁵⁹. Bu durumda, Gülnar için 1299 AVS'deki Müslüman-Hristiyan nüfus sayısının, hane sayısının iki katı olduğu⁶⁰ verisinden hareketle, 1910 yılı civarında kasabada tahminen 600-700 arası nüfusun yaşadığı söylenebilir. Yine 1911 yılında Yunanistan'ın Mersin konsolosu Antonis Mavrommatis'e sunulan 2 numaralı raporda, Gilindire'de 80

⁵⁵ E. Köse, "17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti", s.537.

⁵⁶ E. Köse, "17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti", s.539.

⁵⁷ AVS, 1299, s.73.

⁵⁸ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C 2. Paris, 1891, s.80. Şemsettin Sami de Gilindire kasaba merkezi nüfusu için Cuinet'le aynı rakamı verir.

⁵⁹ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın (Birinci Gezi)*, (haz: Çetin Börekçi), İstanbul 1977, s.298.

⁶⁰ AVS 1299, s.73.

Grek (aslında Rum) aile yaşadığı belirtilmektedir⁶¹. 1910 yılı Gilindire nüfusuna ilişkin yukarıdaki tahminimizin doğruluğunu gösteren diğer bir kanıt da Adana Valiliğinden Emniyet Umum Müdürlüğüne gönderilen 13 Mayıs 1913 tarihli bir yazının ekidir. Bu belgeye göre 1913 tarihinde Gülnar kaza merkezi (Gilindire)nin nüfusu, 759 kişiden ibarettir⁶².

1834'teki nüfusun etnik ve dinsel açıdan büyük oranda Türk-Müslüman olduğu düşünüldüğünde, aradan geçen 70-80 yıl içinde artan Hristiyan-Rum nüfusla, büyük ölçüde farklılaşma yaşandığı görülmektedir. Nüfustaki bu farklılaşmanın diğer bir göstergesi, (salt Gilindire nüfusunu göstermese de) Gülnar kazası genel nüfusunda Hristiyan sayısının 1882-1890 arasında 60'tan⁶³ 273'e çıkmasıdır⁶⁴. Bu değişimin akla gelen belli başlı nedenleri şunlar olabilir: Her ne kadar 1838'de İngiltere ile yapılan serbest ticaret anlaşması ile Osmanlı toprakları sanayileşmiş ülkelerin pazarı olmaya başlamışsa da aslında bu tarihten önce bu sürece yol açan yasa dışı dış ticaret zaten başlamıştı. Bu durum, kapitülasyonlarla dış gümrük vergilerinde korunup kollanan yabancı tüccarları ve onların yerli temsilci veya acentesi olan Rum-Ermeni gibi gayrimüslim tüccarları, genellikle yabancı dili de bilmelerinden dolayı daha avantajlı hale getirmiştir. Sonuç olarak limanlar veya ticaret yolları üzerindeki Osmanlı şehirlerine akın eden gayrimüslimlerin, ekonomik olarak daha da zenginleşip buralarda gayrimenkul olarak nüfus yapısının da değişmesine yol açtığı düşünülebilir.

Cumhuriyet döneminde Lozan Anlaşmasının getirdiği mübadele ile birçok yerleşimdeki Rum-Hristiyan nüfus gibi Gilindire'deki Rum nüfus da ülkeden ayrılmıştır. Rum nüfusun ayrılmasından sonra, 1935 yılına gelindiğinde Gilindire'de yaşayan insan sayısı, 289 kişi olarak kaydedilmiştir⁶⁵. Mübadeleden sonra Gilindire'deki mülklerin akıbeti Asuman Çırak tarafından aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir:

⁶¹ Evangelia Balta, "The Greek-Orthodox Community of Mersin (Mid-Nineteenth Century to 1921)" *Eastern Mediterranean Port Cities*, 2019, s.121.

⁶² *DH.EUM.MEM.* 30-52.2.

⁶³ *AVS* 1299, s.73.

⁶⁴ *AVS* 1308, s.112. Hristiyan sayısı, 1894-1895 yılında 268 (*AVS* 1312, s.68); 1900-1901 yılında ise 316 ve Rum (*AVS* 1318, s.219) olarak gösterilmiştir.

⁶⁵ TC Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (1937). *1935 Genel Nüfus Sayımı*, C. 59, İstanbul, 1937, s. 141. Bu arada, Cumhuriyet arşivinde 1936 yılına ait bir bilgiye göre (*BCA.30-10-0-0.121.861.11*), 29 Ocak 1936 günü Gilindire'de bir kasırga meydana gelir. Bir ev tamamen yıkılırken 4 evin tavan ve pencerelerinin uçar, 6 evin balkon ve pencerelerinin harap olur. Hükümet binasının üzeri açılıp batı duvarı hasar görür; gümrük binasının balkonları, karakol binasının batı duvarı yıkılıp pencereleri çatlar. Sonuç olarak idari ve sosyal anlamda gerileyen ve bir köye dönüşen Gilindire'ye son darbeyi fırtına vurmuştur.

“Rumlardan kalan ev ve tarlalar maliye aracılığı ile satılmıştır. Dışarıdan gelenler veya parası olanlar hazineye kalan Rum evleri ve tarlalarını 1930’dan itibaren satın almışlardır. 1963–1964 yılları arasında eski ve dar olan yol genişletilirken, deniz kenarındaki çok sayıda eski bina yıkımdan nasibini almış ve adeta Kelenderis (Gilindire) deprem bölgesi gibi bir görüntü almıştır”⁶⁶.

C.III-Gilindire Limanı ve Ticaret

19. yüzyılda, Gilindire’nin adı, Osmanlı siyasal, askeri ve ekonomik kentsel tarihinde daha çok geçmeye başlar ve bu konuda oldukça fazla bilgi kaynakları bulunmaktadır. Napoleon Bonaparte’ın Mısır’ı işgali sonrasında, daha 1800’lü yılların başında hem Kıbrıs’ın korunması için hem de 1804’te başlayan Kıbrıs isyanının bastırılması için adaya asker sevkıyatı Gilindire iskelesinden yapılmıştır⁶⁷. Daha sonra İçel mütesellimi İbrahim Ağa’ya gönderilen 4 Kasım 1827 tarihli emirde, Kıbrıs’ın asker ve mühimmat bakımından korunup güçlendirilmesi; bundan dolayı tophane mühimmatı ile diğer patlayıcı malzemenin denizden Karamürsel’e, devamında karayolundan Gilindire iskelesine; oradan da Girne iskelesine taşınması buyurulmuştur⁶⁸.

Ensar Köse’ye göre bu tarihlerden itibaren Akliman iskelesinin önemi azalırken, muhtemelen hem konumu hem de işgal edilen Mısır’a uzak ve güvenli bir noktada olması nedeniyle Gilindire iskelesi önem kazanmıştır. Bu bağlamda 1815 yılında Kıbrıs’taki kıtlık nedeniyle adaya Karaman ve İçel’den zahire sevki yapılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca Gilindire Limanı, Kıbrıs-İçel deniz nakliyatındaki etkinliğini korumuştur⁶⁹.

İçel’de bu tarihlerde faal limanlar, vergi gelirleri düştüğü için Mart 1833’ten başlayarak emanet yoluyla Mansûre Hazinesi’ne bağlanmış ve muhassıllar tarafından yönetilme usulüne geçilmiştir⁷⁰. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Gilindire iskelesinin İçel iskeleleri içindeki ticari ağırlığı ve ticaret erbabı ile ticari malların miktar ve çeşitlerinin kaydedildiği en önemli kaynak, İçel Sancağı İskele Gümrük defteridir. Bu defter, İçel Muhassılı Yusuf Paşa’nın 1835’te merkeze sunduğu

⁶⁶ Asuman Çırak, *Kelenderis İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ve Anadolu Toplumları Arasındaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s.24.

⁶⁷ E. Köse, “17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti”, s.532.

⁶⁸ Ensar Köse, “XIX. Yüzyıl Başlarında İçel Limanları”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı*, Mersin, 2011), s.145.

⁶⁹ E. Köse, 17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel... s.533.

⁷⁰ E. Köse, 17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel..., s.537.

rapor olup İçel limanlarında mal ticareti yapan tüccarları, ödedikleri vergileri, ticari malların neler olduğunu detaylı olarak açıklar⁷¹.

“...İçel Sancağı İskele Gümrüğü Defteri'ne göre, İçel limanlarıyla ada arasında ticaret yapan Kıbrıslı (Kıbrıs) 49 Müslüman ve 15 gayrimüslim tüccar vardır. İçel limanlarında ticaret yapan toplam 129 tüccarın 64'ü (toplam tüccarın %49,6'sı) Kıbrıslıdır. Bunların biri hariç tamamı Gilindire Limanı'nda ticaret yapmıştır. Kıbrıs İbrahim Reis ise Silifke Akliman'da harnup ve yorgan yüzü alıp-satmıştır. Gilindire'ye gelen toplam 88 tüccarın 63'ü (%71,6'sı) Kıbrıslıdır. 1834 kayıtlarında, Kıbrıs-İçel arasındaki ticarete konu emtianın nelerden ibaret olduğunu görmek mümkündür”.

1834 yılı İçel Sancağı İskele Gümrüğü Defteri'ne dayanarak, Ensar Köse'nin hazırladığı, aşağıdaki tabloda satılan ticari malların çeşitleri ve kaç tüccarın ne tür mallar sattığı gösterilmiştir. Bu tabloya göre 10-18 arası tüccar, hayvan (camus, sığır), sadeyağ, mazi, çuval-harar-yorgan gibi dokuma ürünleri, yaş üzüm ve pekmez alım satımı yapmaya eğilimlidir. Daha az sayıda (7 ile 2 kişi arası) tüccar grupları ise aba, pamuk, demir, kahve, çorap, yastık, sabun, kilim, bal, peynir, tütün, çuha, tuz, palamut, kilim vb malları alıp satmaktadır⁷².

19.yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Gilindire'deki kent içi zanaat ve ticaret etkinlikleri ufak çapta da olsa devam etmektedir. Kayıtlara göre 1883-1884 yıllarında 40 civarında dükkân faal durumdadır⁷³. Ancak deniz ticareti faaliyetlerinde gerileme söz konusudur. Bu durumun aksine Mersin iskelesi ise 1890'da en yoğun işleyen iskeledir. Nitekim Mersin'den aynı yıl yapılan ihracat 15.230.000 franktır (Bu yıllarda 1 Frank, 4,36 kuruştur⁷⁴). 1890'da Mersin iskelesi dışında Taşucu hariç, Gilindire dâhil tüm İçel iskelelerinin ihracatının 3.125.000 Frank olduğu görülmektedir⁷⁵ (Yurt Ansiklopedisi; 1982, 3645). İhracatın ve ithalatın Gilindire iskelesinde sağladığı gümrük geliri ise 60.000 kuruştur⁷⁶. Söz konusu veriler, bundan sonraki süreçte Gilindire iskelesinin artık ticari bir iskele olarak pek fazla gelişemeyeceğini göstermektedir. Çünkü Gilindire iskelesinin ticaret yaptığı en önemli yer Kıbrıs'tı. Kıbrıs 1878'de Osmanlı idaresinden çıkarak İngiltere denetimine girmiştir. “Tam bu sırada Mersin'in demiryolunun da katkısıyla Adana'nın ve güneydoğu-İç Anadolu'nun ticari iskelesi haline gelmesiyle”⁷⁷ Mersin ön plana çıkacaktır. Gilindire ise hem ana yollar üzerinde

⁷¹ BOA, C.ML, nr. 4336'den aktaran: E. Köse, 17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel., s.537.

⁷² E. Köse, 17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel...s.542.

⁷³ AVS 1299, s.73.

⁷⁴ A. Yalçın, Geç Devir Osmanlı Silifkesi, Silifke, 2004, s.82.

⁷⁵ “İçel”, Yurt Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1982, s. 3645.

⁷⁶ V. Cuinet, La Turquie..., s.80.

⁷⁷ Ayhan Yalçın, “19. Yüzyılda Taşucu İskelesi”, OTAM, sayı: 49, (2021), s.156.

değildir, hem de çok zor ve sapa yollardan geçilerek Karaman-Konya gibi iç bölgelere ulaşılan bir yerleşimdir.

Öte yandan, endüstri devrimi sonrası yaygınlaşan, çelikten üretilen buharlı gemilerin gerek büyüklükleri ve gerekse su altında kalan yük bölümleri eski ahşap gemilere göre çok daha geniş ve derindir. Bu nedenle de dip derinliği fazla olan kıyı ve limanlara yanaşabilirler. Oysaki Gilindire limanı hem küçük hem de dip derinliği çok sığ olan bir limandır. Zaten liman girişini kısıtlayan ve daraltan kayalıklar da bulunmaktadır. Bu durumda bu tür gemilerin yanaşması mümkün olmadığı için kıyıda yük almak veya kıyıya yük indirmek, sandal veya mavnalar aracılığıyla yapılabilmektedir. Böylece Gilindire, liman veya iskele olarak tercih dışı kalmış olmalıdır.

D-Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Gilindire'nin Genel Görünümü

19. yüzyılın başından sonuna kadar Gilindire iskelesinin görünümü, coğrafya-tarihi vb durumu hakkında gezginlerin notları ve ansiklopedik yayınlar da önemli bilgi kaynağıdır. Bu bağlamda ilk olarak 1800 yılı başında William Martin Leake'nin aktardığı bilgiler göze çarpar. Leake, Karaman-Mut –Şeyhomer köyü güzergâhından Gilindire'ye gelir. Ona göre Kelenderis'e Türkler tarafından Gülnar adı verilmiştir. Burada tek yerleşim yeri, birkaçı fakir Türk aileleri tarafından işgal edilmiş olan antik Kelenderis'in mezarları ve yeraltı mahzenleridir. Antik şehir, körfezin iç kısmına bitişik alanı ve burnun tamamını kaplar. Antik çağdan kalan en iyi korunmuş kalıntılar, burnun ucundaki kare bir kule ve mezarlar arasında dört tarafı açık kemerden oluşan bir anıt mezardır⁷⁸.

İngiliz amiral Francis Beaufort, 1812'de Gilindire'nin, İstanbul'dan Kıbrıs'a giden habercilerin bindiği küçük ama şirin bir liman olduğunu, bu nedenle az sayıda Türk'ün burada ikamet ettiğini belirtir. Sahilde bir kalenin kalıntıları arasında sanki depremler sonucu ortadan yırtılmış altıgen bir kulenin var olduğunu aktarır⁷⁹.

Alexander Corangez'e göre Gilindire, binaların yalnızca güneydoğudan esen rüzgârlara maruz kaldığı küçük bir limandır. Asya kıyısındaki bu nokta Konstantinopolis'ten Kıbrıs'a, oradan da Suriye veya Mısır'a giden posta tatarlarının uğrak yeridir. Konumu, Strabo'nun bahsettiği ve kalıntıları limanın ötesinde bulunan antik Kelenderis'in konumuna karşılık gelir. Antik kalıntıları,

⁷⁸ William Martin Leake, *Journal of A Tour in Asia Minor*, London, 1824, s. 115-116.

⁷⁹ Francis Beaufort, *Karamania*, London 1817, s.202.

bugün sadece birkaç mezarı, antik duvar kalıntılarını ve yakındaki bir kaynaktan şehre su taşıyan bir su kemerinin kalıntıları oluşturmaktadır. Gilindire'de karaya çıkanlar Karaman eyaletinin merkezi Karaman'a gidebilirler⁸⁰.

1852'de yöreden geçen Fransız gezgin Victor Langlois'e göre Gilindire, Anamur'a 12 saat ve Silifke'ye 18 saat uzaklıkta olan, birkaç kulübe ve bir handan oluşan harap bir köydür⁸¹.

Yine 19. yüzyıl ortalarında yörede bulunan Charles Texier'in Gilindire hakkındaki notlarında, antik Kelenderis'in Fenikeliler tarafından kurulduğu, daha sonra Samos'un bir kolonisi olduğunu; Gilindire kasabasının, Orta Çağ'da Venedikliler ve Rodosluların elinde tuttuğu çok kalabalık bir yer olarak görüldüğünü belirtilir⁸².

Vital Cuinet, 1890'ın Gilindire'sinden Kıbrıs'a tereyağı, peynir, yün ve ham deri gönderildiğini; kasabada bir cami, bir tekke, bir Ortodoks kilisesi, bir medrese ve iki okul ve yaklaşık 1.950 üzüm bağı bulunduğunu belirtir. Gilindire'de, Gülnar kazası kaymakamının, orman memurlarının, Duyun-u Umumiye'nin, Tütün Dairesi'nin ve Gümrük Dairesi'nin bulunduğunu; ayrıca kaza idari meclisinin, belediyenin ve ilk derece mahkemenin de yer aldığını ekler⁸³.

Şemsettin Sami de Gilindire hakkında neredeyse aynı bilgileri verir:

“Gilindire, Adana Vilayeti'nin İçel sancağında ve Silifke'nin 62 km güneybatısında bulunur Gülnar kazasının merkezi bir küçük kasaba ve iskele olup, ancak 210 abalisi, 1 camisi, 1 medresesi, 1 tekkesi ve 1 kilisesi vardır. İbracatı kereste, odun, palamut, yağ, peynir, deri ve saireden ibarettir. Etrafı bağlık olup kilitli üzüm ve sair meyveler üretilir. Kelenderis ismiyle bir eski şehrin merkezi olup bu şehir Fenikeliler tarafından veya daha eskiden kurulmuştur. Romalılar zamanında parlak bir şehir Venedikliler devrinde büyük ve mamur olup şimdiki kasabanın etrafında ve deniz kıyısında meşhur olan kalıntıları o zamanlardan kalmadır. Bunların yanında 4 kapılı işlenmiş taştan yapılmış bir bina ile bir kale, bir su yolu ve taştan birçok mezarlar bulunuyor”⁸⁴.

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde Gilindire hakkında en önemli bilgi kaynağı, Ahmet Şerif'in notlarıdır. Tanin gazetesine 12 Nisan 1910 tarihinde Gilindire'den gönderilen yazıda, Gilindire'ye işleyen tek bir Yunan vapuru olduğu için keyfi hareket ettiklerini; Gilindire'deki evlerin 300'den fazla olmadığını; Gilindire

⁸⁰ Alexandre Louis Olivier de Corangez, *Itineraite d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure*, Paris 1816, s.245-247.

⁸¹ Victor Langlois, *Voyage Dans La Cilicia*, Paris 1861, s.177.

⁸² Charles Texier, *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archaeologique*, Paris 1862, s.723.

⁸³ V. Cuinet, *La Turquie...* s.80.

⁸⁴ Şemsettin Sami, *Kamus'ül-Alam*, C 5. İstanbul 1896, s.3878.

arazisinin taşlık olmakla birlikte bazı tarla ve bahçelerin görülebildiğini belirtir. Devamında, kasaba ahalisinin Müslüman Rumlardan oluştuğunu ve çoğunluğun Rumlardan meydana gelirken iki halkın bir arada barış içinde yaşadığını açıklamaktadır. Yazarın belirttiğine göre Gilindire'nin en önemli ihracat kalemlerini kereste, odun, palamut, tereyağı vb ürünler oluşturur. Gilindire halkı fakir olup, kaza merkezinde bir rüşdiye mektebi bulunmamaktadır. Biraz çaba ile İslâm ve Hıristiyan çocuklar aynı ilkokulda bir arada eğitim görebilir. Son aylarda 50 köyde okul açılrsa da okullara ödenek verilememektedir. Bir odası hapishane olarak kullanılan hükümet dairesi de dışarıdan pek harap durumdadır. Ahmet Şerif, Gilindire'deki mahkemelerin durumunu da kendi ifadesi ile aşağıdaki biçimde aktarmaktadır:

"Bidayet mahkemesinin durumu henüz teşkilât görmeyen diğer kazalar gibidir...Liva mahkemeleri kaza mahkemelerinden ikinci kâtipleri zorla livaya alırlar ve kazalar yazdıkları, feryat ettikleri halde hiç aldırma ve feryat tabii hududu aşarsa kazaları tehdit ederler. Bazen kâtibin livaya getirilmesi batır dolayısıyla olur..."

*Duruşmada, aslında var olmayan düzene bütün bütün yok eden bildirimdeki gecikme, yolsuzluktur. Mahkemenin mübaşirlerinden birisi biraz becerikli olduğundan yazı işlerinde kullanıldığı için elde bir mübaşir kalıyor. Bu ise yaya olduğundan her tarafa yetişemiyor. Köylere bildirim zaptıye aracılığıyla yapılıyor"*⁸⁵.

Sonuç

Coğrafi konumunun İç Anadolu ile bir geçiş güzergâhının deniz kıyısındaki başlangıcında bulunması ve gemilerin demirleme-barınmasına uygun limanı olması nedeniyle Gilindire, Demir Çağından 20. yüzyıl başlarına kadar, yani en azından 2700 yıldır Doğu Akdeniz sahillerinde önemi bir liman yerleşimi olarak varlığını sürdürmüştür.

Araştırma zaman dilimimiz olan Anadolu Selçuklu döneminden (13. yüzyıl) 20. yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadarki 700 yıllık bir zaman dilimi içinde, askeri-siyasi-ticari faaliyetlerde neredeyse kesintisiz sayılabilecek biçimde etkin bir yerleşim olmuştur.

Gilindire, Osmanlı döneminde Doğu Akdeniz ticari faaliyetleri içinde Kıbrıs Adası ile yoğun bir ilişki içindedir. 16. yüzyıl başlarından itibaren Kıbrıs'a asker, zahire, tereyağı, yün, kıl, deri gibi hayvansal ürünler sevkiyatında önemli rol üstlenmiştir. Ayrıca 16. yüzyılın sonlarında yerel pazar kurulan bir mevki vasfına da sahip olan Gilindire, limandaki kalesi harap olduğu için çevre kalelerden görevlendirilen sipahiler aracılığıyla korunmaya çalışılmıştır. 17. yüzyıldan

⁸⁵ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, (haz: Çetin Börekçi), İstanbul. 1977, s.296-303.

neredeyse 19. yüzyılın ortalarına kadar ticari-askeri faaliyetlerde önceki yüzyılda olduğu gibi etkinliğini sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında Adana-Mersin demiryolunun açılarak Mersin iskelesinin önem kazanması, Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesi gibi nedenlerle bir iskele olarak önemini kaybetmiştir.

18. yüzyıl başlarında küçük bir Müslüman nüfusa sahipken, 1830'lu yıllarda nüfusu, neredeyse tamamen Kıbrıs kökenli, büyük çoğunluğu Müslüman olan ticaret erbabına dönüşmüştür. 1838 serbest ticaret anlaşması sonrasında, özellikle 19. yüzyılın son çeyreği içinde kapitülasyonlar, dış gümrük vergisi uygulamalarında yabancı tüccarların avantajlı hale gelmesi gibi nedenlerle gayrimüslim tüccarlar ticarete ön plana çıkmıştır. Bundan dolayı da birçok ticari merkez ve liman gibi Gilindire'ye de Kıbrıs, Alanya gibi yerlerden Rum nüfus göçü olmuştur. Böylece, 19. yüzyılın sonlarında Gilindire nüfusu çok büyük oranda Rum-Ortodokslardan meydana gelen bir dönüşüm yaşamıştır. Cumhuriyet devrinde nüfus mübadelesi ile Rum nüfus ülkeden ayrılınca, onlardan kalan mallar maliye tarafından 1930'larda satılmış, sonrasında, 1935 yılında Gilindire nüfusu 289 kişiye ancak ulaşabilmiştir.

Gilindire, 16. yüzyıldan başlayarak idari anlamda Gülnar kazasına bağlı bir yer iken 1870'ten başlayarak Gülnar kazasının kaza merkezi haline gelmiştir. Gilindire'nin kaza merkezi olması sonrasında diğer yerel idare kurumları; 1877 yılında henüz hizmet üretecek kadroları olmasa da belediye kurulmaya başlanmıştır. Ancak 1894 yılına kadar kış mevsiminde kaza merkezi Gilindire olurken yazları kaza yöneticileri Anay Pazarı gibi yaylalara taşındığı için Gilindire yazları kaza merkezi olmaktan çıkmıştır. Nihayet 1915 yılında halkın da talebi doğrultusunda Gilindire'deki Gülnar kaza merkezi Anay Pazarı denilen mevkie taşınmış ve Gilindire idari anlamda 3. sınıf bir nahiye merkezine dönüştürülmüştür. Bu idari değişimle yerel yöneticileri ve devlet kadrolarını kaybeden Gilindire, daha da gerileyip küçülerek hem yerel bir idari merkez ve hem de ticari liman olma niteliklerini kaybederek bir sahil köyüne dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA.30-10-0-0.121.861.11.

BOA. DHEUM.MEM. 30-52.2

BOA. DH.İD.156.13.1-46.

BOA. DH.İD.222.11.1-6.

BOA. DH.MKT.260.11.1-2.

BOA. DH.MKT.1406.94.

BOA. DH.MKT.1422.84.
 BOA. DH.MKT.2621.45.1-2.
 BOA. DH.MKT.2681.24.1-3.
 BOA. DH.MUİ.102.4.1-4,10,11,13.
 BOA. İ.DH.1512.25.1-2.
 BOA. KK.d. no: 2808.
 BOA. ML. VRD.TMT. no: 10050.
 BOA. NFS.d. no: 36663, 3664, 3665.
 BOA. ŞD.2142.5.1-4.
 BOA. ŞD. 2743.10.1-5.

Temel Kaynaklar

AVS (*Adana Vilayet Salnamesi*) 1287, 1289, 1299, 1308, 1312, 1318, 1320.
 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin (Birinci Gezi)*, (haz: Çetin Börekçi), İstanbul. 1977.
 Ali Cevat, *Memaliki Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lügati*, C. 3, İstanbul. 1316.
 Beaufort, Francis, *Karamania*, London 1817.
 1935 Genel Nüfus Sayımı, C. 59, TC Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, İstanbul 1937.
 Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, C 2. Paris 1891.
 de Corangez, Alexandre Louis Olivier, *Itineraite d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure*, Paris 1816.
 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap C. I, (haz: Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2010.
 İbni Bibi, *Selçukname*, (çev: M. N. Gençosman), Ankara 1941.
 KVS (*Konya Vilayet Salnamesi*) 1285, 1286.
 Langlois, Victor, *Voyage Dans La Cilicia*, Paris 1861.
 Piri Reis, *Kitab ı Bahriyye*, C 2, (haz: Yavuz Senemoğlu), İstanbul 1973.
 Şemsettin Sami, *Kamus'ül- Alam*, C 5. İstanbul 1896.
 Şikari, *Karamanname*, (haz: M. Sözen, N. Sakaoğlu), İstanbul 2005.
 TEXIER, Charles, *Asie Mineure Description Geographiq, Historique et Archaeologique*, Paris 1862.
 387 Numaralı Muhasebe i Vilayet i Karaman ve Rum Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara. 1996.

Araştırma Eserleri ve İncelemeler

- AYÇİÇEK, Ayşe, “Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sayı:1, (2018), s.1-9.
- BALTA, Evangelia, “The Greek-Orthodox Community of Mersin (Mid-Nineteenth Century to 1921)” *Eastern Mediterranean Port Cities*, (2019), s.111-125. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93662-8_8.
- BEAN, George E, *Eskiçağda Güney Kıyıları*, İstanbul 1997.
- BİLİR, F. Saadet, *Merv'den Anay Pazarı'na Gülnar*, İstanbul 2003.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1985.
- ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994.
- ÇELİK, Şenol, “İçel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, (2000), s. 450-455.
- ÇIRAK, Asuman, *Kelenderis İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ve Anadolu Toplamları Arasındaki Yeri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2009.
- DOĞAN, Nermin Şaman, “Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş”, *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 27, sayı:1, (2010), s. 231-251.
- FAROQHI, Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, (Çev. M. Eğilmez). *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 1, (1978), s. 39-85.
- GÖKHAN, İlyas, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki İlişkiler”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* I, (2012), s.70-80.
- “İçel”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1982.
- KÖSE, Ensar, “XIX. Yüzyıl Başlarında İçel Limanları”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı*, Mersin (2011), s.139-162.
- KÖSE, Ensar, “18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret”, *Cedrus*, I, (2013), s. 299-328. DOI: 10.13113/CEDRUS/20131692.
- KÖSE, Ensar, “17-19. Yüzyıllarda Kıbrıs-İçel Deniz Ticareti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII-2, (2022), s. 521-549. DOI: 10.18513/egetid.1226553.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara, 1974.
- SHAW, Stanford.; Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, İstanbul 1983.
- ŞAHİN, Ebru, *19. Yüzyılda Osmanlı Liman Kentlerinde Ticaret ve Ticaret Yapılarının İrdelenmesi ile Kelenderis Eski Gümrük Binası Koruma ve Restorasyon Önerisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010 Isparta.
- ŞAKIROĞLU, Mahmut, “Cem Sultan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993), s. 284-286.
- TÜMERKAN, Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler*, İstanbul 1946.
- YALÇIN, Ayhan, *Geç Devir Osmanlı Silifkesi*, Silifke 2004.

- YALÇIN, Ayhan, “19. Yüzyılda Taşucu İskelesi”, *OTAM*, sayı: 49, (2021), s.139-158.
- ZOROĞLU, Levent, “Kelenderis 1989 Yılı Kazısı”, *12. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara (1991), s.301-322.
- ZOROĞLU, Levent, “Kelenderis”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1994.